

Надія Миронець

ЕПІСТОЛЯРНІ ДЖЕРЕЛА ПРО СТАНОВЛЕННЯ І ПОЧАТОК ДІЯЛЬНОСТІ ВИДАВНИЦТВА «ДЗВІН» (1907–1916 РОКИ)

У статті, на основі листів В. Винниченка, В. Левинського, Лесі Українки, Ю. Тищенка, Л. Юркевича та інших, висвітлюється процес заснування та діяльність видавництва «Дзвін» у 1907–1916 рр. Уточнено хронологію та імена фундаторів на різних етапах його становлення.

Ключові слова: епістолярні джерела, В. Винниченко, В. Левинський, Леся Українка, Ю. Тищенко, Л. Юркевич, видавництво «Дзвін».

Епістолярні джерела останнім часом привертають усе більшу увагу дослідників, і це не випадково, адже в них закладена найрізноманітніша, нерідко унікальна інформація, відсутня в інших джерелах, яка не тільки допомагає краще зрозуміти описані в них події, але інколи й уточнити деякі факти. Це стосується й історії видавництва «Дзвін», що була для радянської історіографії забороненою темою, а за останні чверть століття привертала увагу багатьох українських дослідників, насамперед тих, хто писав про Володимира Винниченка¹ та Юрія Тищенка (Сірого)², основних організаторів роботи видавництва. Присвячені «Дзвоніві» й спеціальні розвідки³, серед яких варто відзначити змістовну статтю О. Мельник⁴. Деякі автори, що писали про «Дзвін», тій же чи іншою мірою використовували листування, джерельному значенню епістолярію для розкриття теми присвячені й окремі статті⁵, про співпрацю Лесі Українки з видавництвом «Дзвін» йдеться в опублікованих її листах до Ю. Тищенка⁶, історія видавництва «Дзвін» після перенесення його до Відня частково розкрита в статті, присвяченій листам В. Винниченка до Ю. Тищенка (Сірого) за 1919–1920 роки, та в опублікованих документах⁷.

Проте інформаційний потенціал епістолярних джерел для дослідження історії видавництва «Дзвін» далеко не вичерпаний, а сама історія видавництва, особливо початкового періоду, потребує подальшого дослідження, оскільки в існуючій літературі зустрічається чимало помилок і неточностей. Типовою помилкою, яка була закладена в «Енциклопедії українознавства» (ЕУ) і звідти перенесена до багатьох видань, є плутанина між видавництвом «Дзвін», заснованим у 1907 р., і тим, що під такою самою назвою розгорнуло діяльність у 1911 р. Відповідно переплутані й імена засновників. Так, у ЕУ сказано: «Дзвін, вид. спілка В. Винниченка, Ю. Тищенка і Л. Юркевича, заснована 1907 р. в Києві, випустила зб. «Д», 1913–1914 видавала місячник «Д»; в 1919 – 1921 під фірмою «Д» у Відні вийшла зб. літ. творів В. Винниченка і його спомини «Відродження нації», твори Сірого, Черкасенка, кілька підручників та ін.; дир. в-ва був Ю. Тищенко»⁸.

Необхідно зразу ж зазначити, що до заснування в 1907 р. видавничої спілки «Дзвін» ні Ю. Тищенко, ні Л. Юркевич не були причетні, хоч у статті про Ю. Тищенка, вміщеній у виданні «Українська журналістика в іменах» (автор Н. Антонюк)

© Миронець Надія Іванівна – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу джерел з новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

сказано, що він у 1907 р. у Києві разом з В. Винниченком та Л. Юркевичем заснував видавництво «Дзвін»⁹. Ю. Тищенко з Л. Юркевичем активно включилися в роботу видавництва, яке в 1911 р. розпочало діяльність у Києві під тією самою назвою. Тут виникає запитання про зв'язок між «Дзвоном» 1907 і 1911 років. Було це те саме видавництво чи різні? Чіткої відповіді в літературі немає, а плутанина з приводу дати заснування видавництва та його засновників продовжується, на жаль, навіть у сучасних енциклопедичних виданнях. До речі, в «Енциклопедії історії України. У 10 томах», яка зараз видається Інститутом історії України НАН України, у 2-му томі (Г-Д) (К., Наукова думка, 2004), немає навіть гасла про видавництво «Дзвін», є лише стаття про журнал «Дзвін», який цим видавництвом видавався в 1913-1914 рр. Натомість у «Енциклопедії сучасної України. Т. 7. Г – Ді» (К., 2007. – С. 536–537) вміщено аж 3 статті під назвою «Дзвін», що стосуються предмета нашої розвідки. На жаль, вони не позбавлені помилок, тому варто зупинитися на них детальніше. Найфаховіше написана стаття про журнал «Дзвін» (автор М. М. Федченко), хоч і тут зустрічається не зовсім коректне твердження, що журнал, як орган УСДРП, був трибуною ідеологів цієї партії – Л. Юркевича, Д. Донцова, В. Левинського, якщо врахувати той факт, що Д. Донцов, хоч і друкувався в перших числах журналу, після того, як у вересневій книжці «Дзвону» за 1913 р. була опублікована стаття Л. Юркевича «З нагоди другого всеукраїнського студентського з'їзду» з різкою критикою проголошеного на цьому з'їзді реферату Д. Донцова «Сучасне політичне положення нації і наші завдання», який містив програму політичного сепаратизму і боротьби з Росією, що не була підтримана товаришами по партії, Д. Донцова було виведено зі складу співробітників журналу. То напевно чи можна категорично стверджувати, що журнал був його трибуною.

Щодо статті про видавництво «Дзвін» (автори: Г. І. Білоцерківська, Л. І. Гальчук, М. О. Гринько), то в її основі – згадана стаття перших двох авторів у «Бібліотечному віснику», яка використана і в статті для Вікіпедії¹⁰. У всіх трьох варіантах стверджується, що «Дзвін» – це видавнича спілка, заснована 1907 р. в Києві В. Винниченком, Ю. Тищенко (директор) та Л. Юркевичем. У цій енциклопедичній статті зустрічаються й інші неточності, зокрема твердження, що в 1914–1916 роках видавництво не діяло. Діяльність видавництва «Дзвін», як і інших українських видавництв, дійсно була заборонена з початком Першої світової війни (а не весь 1914 рік), перестав виходити журнал «Дзвін». Але, як справедливо пише О. Мельник, після заборони українського слова в підросійській Україні. «Дзвін» почав «мандрувати» за своїм основним автором. І коли восени 1914 р. В. Винниченко нелегально оселився в Москві, вони разом з Ю. Тищенко видали там оповідання В. Винниченка «Босьяк», 9-й том його творів, а влітку 1915 р. під час нелегального перебування В. Винниченка на Харківщині під маркою «Дзвону» було надруковане його оповідання «Уміркований та щирий»¹¹.

Що стосується третьої статті в «Енциклопедії сучасної України» під заголовком «Дзвін» (автор В. А. Бурбела), то вона не витримує жодної критики. В ній сказано, що видавництво «Дзвін» діяло в Києві в 1917–1920 рр., публікувало твори українських письменників та кращі зразки із зарубіжної літератури. Ніякої згадки ні про дату заснування видавництва, ні про його фундаторів немає. Серед згаданих видань в основному твори В. Винниченка, та і в їхньому переліку не обійшлося без помилок, бо підряд, через кому названі оповідання «Боротьба (З листів студента, засланого в солдати)» (без зазначення автора) та «Дай, Боже, здоровля корові» Т. Бордуляка. І виходить, що й перше, Винниченкове оповідання, належить цьому авторові.

На жаль, можна продовжити перелік помилок, що зустрічаються в літературі про видавництво «Дзвін», та й названих достатньо, щоб стверджувати, що тема потребує подальшого дослідження із використанням усього комплексу джерел, у тому числі й епістолярних. Вони дозволяють дослідникам уточнити деякі суттєві моменти з історії видавництва, збагатити її конкретним фактичним матеріалом. Так, В. Панченко, цитуючи лист В. Винниченка до Катерини Голіцинської від 17 липня 1907 р., відзначає, що в ньому автор «точно датує час заснування видавництва «Дзвін» (ли-

пень 1907 р.), окреслює його програмні цілі, згадує – як авторів, що погодилися на співпрацю з «Дзвоном», – М. Коцюбинського та Леся Українку»¹². В цитованому В. Панченком листі В. Винниченка ділився зі своєю адресаткою планом найближчим часом написати п'єсу і «помістити в збірнику, який має видати в початку октябрю видавництво «Дзвін». Се видавництво заклалось по моїй ініціативі тиждень назад і має на меті видавати ряд неперіодичних збірників публіцистично-белетристичного змісту. Вже є трохи фондів і обіцяні деякі статті. Між инчим, обіцяли Коцюбинський і Леся Укр(аїнка)»¹³.

Про перші кроки новоствореного видавництва та його плани дізнаємося також із листа В. Винниченка до М. Коцюбинського від 23 липня 1907 р., в якому він писав: «Шановний добродію, видавниче товариство, в яке вхожу і я, намірюючись видати серію неперіодичних збірників, дуже просить Вас прийняти в них участь. Перший збірник має вийти через два місяці, але матеріал має бути присланий через місяць, не пізніше.

Напрям цих збірників не партійний, але неприхильний до сучасного капіталістичного ладу. Міститимуться твори публіцистичні й белетристичні. Гонорар 32 руб. за аркуш прози і 5 коп. за рядок поезії. Виплата по надрукуванню»¹⁴.

У наступному листі до М. Коцюбинського від 29 липня 1907 р. В. Винниченко повідомляв про засновників видавництва, засади, на яких воно засновувалося, та умови, в яких розпочинало свою діяльність: «Ініціатори і (поки що) співники видавництва «Дзвін» (так зветься воно) суть: я, Ів. Личко і Пр. Понятенко. Теж поки що із цих же людей складається й редакція.

Справа нелегка з різних причин і вимагає багато всякого роду енергії, а особливо грошової, якої у нас, правду казати, не дуже багато. Сподіватись на жертви ми не можемо, бо це відсуне справу в далеку будучину, а беремся вести своїми силами, даючи кожний по своїй змозі паї». Він запрошував М. Коцюбинського або його знайомих, хто був би охочим «рискнути якимсь десятком карбованців», долучитися до справи, бо засновники видавництва мали намір «перевести вже українські справи з епохи філантропії в комерційний бік»¹⁵.

Отже, видавництво «Дзвін» було засноване в липні 1907 р. письменником Володимиром Винниченком, письменником, літературним критиком і публіцистом Іваном Личком та журналістом Прокопом Понятенком і заявило про своє існування виходом у світ однойменного збірника. Лист В. Винниченка до К. Голіцинської, написаний у грудні 1907 р., у якому він повідомляв, що «Дзвін» «вийде через 2 дні»¹⁶, дозволяє уточнити й дату цієї помітної події українського культурного життя, що була неоднозначно сприйнята громадськістю.

Причини були різні й розібратися в них допомагають епістолярні джерела. Одна з причин полягала в тому, що представники інших подібних видань побоювалися конкуренції. Про це свідчать листи до Михайла Грушевського від його учня й співробітника київського відділення редакції «Літературно-наукового вісника» Івана Джиджори. Він у кількох листах інформував М. Грушевського про справи нового видавництва з часу появи перших звісток про його заснування. В одному з листів (від 28 липня 1907 р.) він прямо пише, що цікавиться «Дзвоном», «бо йде про те, щоби така дурниця не пошкодила «Вістникові» і не відтягнула від нього літературних сил...»¹⁷.

З цього самого листа дізнаємося й про другу причину упередженого ставлення до «Дзвону» – суперечки в середовищі українських соціал-демократів, зокрема між В. Винниченком і М. Поршем, у результаті чого, як пише І. Джиджора, «Порш з своїм кружком те й робить, що всюди старається В[инничен]ка дискредитувати, переносючи се ес-децьким звичаєм і на літературну його діяльність»¹⁸. А в листі від 20 липня 1907 р. І. Джиджора з цього приводу писав: «Задуманого «Дзвона» дуже лають Порш-Петлюра; погнівалися, що до редакції не запрохано «одинок, – як каже Петлюра, – до сього спосібного чоловіка, Порша»¹⁹.

Третьою причиною критичного ставлення до видавництва «Дзвін» і опублікованого ним збірника було несприйняття значною частиною українських діячів, особливо представниками старшої генерації, ідей, висловлених В. Винниченком в опублікованій

у збірнику п'єси «Щаблі життя». Різко розкритикував п'єсу Євген Чикаленко, Винниченків літературний «хрещений батько», який відкрив йому шлях у літературу, багато років підтримував матеріально і, разом з тим, був уважним читачем і суворим критиком його творів. Зразу ж після виходу в світ «Дзвону», 27 грудня 1907 р. він писав В. Винниченкові про п'єсу, з якою, очевидно, ознайомився ще в рукопису: «Прочитавши знов «Щаблі життя», я остався при всіх тих поглядах на сю п'єсу, які Вам тоді висловлював. По виконанню вона краща за попередні драматичні п'єси, але по думкам – се анархізм, в найгіршому значінню сього слова. Герой, на мою думку, таки справді «прямолінейний дурень», хлопчина 1-го курсу, який начитався нігілістичних (при тім старих) книжок і, хоч кров з носа, хоче жити по наміченій програмі. Як я ще був 18-ти літнім хлопцем, то ті самі ідеї проводили деякі мої товарищі та почасти і я з ними. Значить, Ви одкриваєте Америку, про яку вже всі й забули думати»²⁰. Полеміка з приводу цієї п'єси займає велике місце в листуванні Є. Чикаленка з В. Винниченком²¹.

З критикою «Щаблів життя» виступили також представники молодшого покоління – М. Гехтер, С. Єфремов, С. Петлюра, Г. Хоткевич та ін.

Листи І. Джиджори до М. Грушевського містять також інформацію й про кошти, на які почало діяльність видавництво «Дзвін». У листі від 28 липня 1907 р. він писав, що його засновники поки що капіталу «мають всего на 700 руб.», які залишилися «ще з 1904 року з улагодженого якогось концерту чи аматорського представлення», переховувались у Лесі Українки і на них мав у 1905 році вийти альманах «Громада»²².

Як відомо, анонсований «Дзвоном» другий збірник у той час у світ не вийшов, і не тільки, як стверджується в літературі, через брак коштів, а й через те, що ще до виходу в світ першого збірника, наприкінці вересня 1907 р. один із засновників видавництва В. Винниченко разом зі своїми друзями А. Жуком та В. Степанківським змушені були виїхати за кордон, бо незабаром мав розпочатися суд у справі редакції газети «Громадська думка», за якою вони були заарештовані і за «сукупністю провин» їм загрожувала каторга. Опинившись у Львові, вони, як згадував А. Жук, взяли участь у спільній нараді з галицькими соціал-демократами В. Левинським, В. Старосольським і Л. Ганкевичем, на якій виник план створення фінансової підстави для партійного видавництва, що обслуговувало б потреби обох соціал-демократичних партій, наддніпрянської й галицької, маючи при цьому на увазі київський збірник «Дзвін». Для цього київські втікачі мали відправитися за кордон для збирання коштів серед українських емігрантів у США та Канаді. Проте від такої подорожі їх відмовив Левко Юркевич, з яким вони зустрілися в Женеві²³.

Через кілька років саме Л. Юркевич, одержавши від батька спадщину, яку він щедро використовував на партійні потреби, став одним із фундаторів видавничого товариства «Дзвін», яке постало в 1911 р. вже в дещо оновленому складі. На цьому етапі в його роботі активну участь брав Юрій Тищенко (Сірій), який восени 1907 р. під іменем Павла Лаврова прибув до Києва для завідування редакцією ЛНВ та провадження видавничих справ М. Грушевського. Як писав він у своїх спогадах, улітку 1911 р. під час нелегального перебування В. Винниченка в Києві вони обговорили деталі організації видавництва. Ю. Тищенко згадував: «Видавництво мало бути товариством на вірі, а основниками його й першими членами були В. Винниченко, Ю. Сірій та Л. Юркевич. Матеріальну сторону розв'язали тим способом, що кожний член видавництва повинен був внести пай у п'ятьсот карб., при чому В. Винниченко мав сплатити цей пай відрахуванням гонорару за твори, що друкуватимуться в цьому видавництві, я та Л. Юркевич – грошима. Легко міг це зробити Л. Юркевич, син і спадкоємець багатого дідача, але де міг роздобути гроші я? Проте вже за пару днів я дістав позичку в новозаснованому українському банку і справу залагоджено. Л. Юркевич мав вислати гроші з-за кордону»²⁴. Через кілька місяців Л. Юркевич надіслав два паї, у такий спосіб сплативши і частину Ю. Тищенка²⁵.

До речі, в цих спогадах, розповідаючи про свою участь у роботі українських видавництв, Ю. Тищенко зовсім не згадує видавництва «Дзвін», заснованого в 1907 р.

Написані майже через 30 років після згадуваних подій, спогади Ю. Тищенка дещо схематично й спресовано в часі відтворюють картину заснування «Дзвону» в

1911 р. Його ж листи до В. Винниченка за 1909 – 1912 рр., написані одночасно з обговорюваними в них подіями, та інші епістолярні джерела дозволяють детальніше розглянути передісторію й перші кроки діяльності видавництва в цей період, уточнити деякі деталі. На жаль, не вдалося виявити листів В. Винниченка до Ю. Тищенка за цей час, однак і з листів одного з учасників епістолярного діалогу можна отримати чимало цінної інформації.

З листів видно, що питання про відновлення видавництва обговорювалося набагато раніше, ніж зафіксована в літературі дата його появи, – 1911 рік. Про свої видавничі плани Ю. Тищенко писав В. Винниченкові вже в листі від 10 грудня 1909 р., повідомляючи про намір видавати збірники на зразок тих, які видавалися петербурзьким видавництвом «Шиповник». «Може згуртуємось, – пропонував він В. Винниченкові. – Хочу, щоб увійшли Ви, Коцюб[инський], Черкасенко, Олесь. Дехто ще з Галичини. Крім чистої белетр[истики], буде відділ критики штуки. Гонорар мінімум 60 р. аркуш. Гроші думаю дістати на перші 2-3, 4 збірники, а потім з обороту. Як Ви? Се варто і для діла, і для всього. Треба ж п'ястись за иньшими. Вся робота буде вестись мною і Олесем»²⁶.

Упродовж 1910 р. в листуванні обговорювалися питання про назву майбутнього видавництва, його плани, формат книг, розміри гонорарів тощо. Стосовно назви, то фігурували дві пропозиції: «Кресало» і «Дзвін». Спочатку, мабуть, переважав перший варіант, бо в одному з листів Ю. Тищенко запитував: «Напишіть також, як буде з вид[авництвом] «Кресало». Коли потрібні Вам гроші, то пришлю в ноябрі місяці якусь сотнягу, а після нового року почнемо зараз і друкувати. Гадаю, що найкраще форматом вибрати «Знання» збірники і друкувати на такому папері, або формат «Звону»²⁷.

Одним із перших видань новостворюваного видавництва мала бути четверта книга творів В. Винниченка. В листуванні обговорювався її зміст. 4 листопада 1910 р. Ю. Тищенко повідомляв В. Винниченкові, що посилає йому оповідання «Моє останнє слово», яке було опубліковане в 1906 р. в журналі «Нова громада» і яке автор, очевидно, пропонував включити до четвертої книги. Ю. Тищенко писав: «Се добре Ви зробили, що згадали про його. Я з дорогою душею пристаю на те, щоб і воно йшло. Чи нема там чого нецензурного, бо я вже деталі забув. Щодо назви видавн[ицтва], то можна й «Кресало» і «Дзвін», краще «Дзвін». Се теж як хочете. Я думаю, що на одній книжці ми не спинимося, а розів'ємо його в добре діло». Запитуючи В. Винниченка, чи вислати йому на рахунок видавництва 100 рублів, зауважив, що більше не може, бо хоче цю першу книгу видати добре. І далі писав: «Розмір книжок нашого Вид[авництва] буде такий, як «Знання», добре? Окладинка буде теж добра. Коли ж не подобається Вам формат, то візьмемо «Дзвін». Дуже добре б було, коли б хоч на 4 стор[інки] було нове оповіданнячко. А врешті се не обов'язково». Щодо подальших планів видавництва, то писав, що хотів би «замовити комусь з знавців «Курс політичної економії», аркушів на 10 на зразок «Богданова» (маючи, очевидно, на увазі «Краткий курс экономической науки» О. Богданова (1897) – **Н. М.**),

тільки, щоб була роботою ориг[інальною], а не перекладом, але се трохи згодом»²⁸.

В іншому листі Ю. Тищенко знову писав про назву видавництва і його найближчі плани: «Назву «Дзвін» приймаю, але не проч і від «Кресала». Та се не важно. Готуйте, голубе, так, щоб в січні книга вийшла, бо се дуже важно для ринку. За гонорар не будемо теж говорити, так то й так. Постараюся сьогодні увечері зібрати те, що просите, і послати Вам»²⁹.

За листами Ю. Тищенка до В. Винниченка можна простежити всю історію видання 4-ї книги творів письменника. 10 лютого 1911 р. Ю. Тищенко писав, що хотів би скоріше видати цю книгу, але коли автор нездужає, то радив не перевтомлюватися, щоб не зашкодити здоров'ю³⁰. У листі від 9 березня 1911 р. писав, що не ображається на В. Винниченка за затримку книги, просив прислати, коли закінчить, і висловив готовність при потребі ще почекати³¹.

3 травня 1911 р. видавець повідомив автора, що «весь матеріал до 4 книжки одержав» і книжку почне друкувати з липня, щоб вийшла на осінній сезон. Повідомляв також, що заклав обкладинку, художник Бурячок намалював передню сторінку і

марку, які він зняв і посилає авторові для схвалення. «Подобається – гаразд, а не подобається, замовимо другу»³².

В. Винниченко ідею обкладинки схвалив, але, очевидно, висловив і деякі побажання, що видно з листа Ю. Тищенка від 14 травня 1911 р., у якому він дякував за вказівки щодо малюнка на обкладинку і тішився з того, що сама ідея авторові сподобалася. Цей лист цікавий ще й тим, що дає певне уявлення про задум художника, який не був реалізований, бо в останній момент він намалював інший варіант обкладинки. А про перший Ю. Тищенко писав, що обкладинка «справді дуже гарна і, можна сказати, єсть картина, та, котру все малював та не скінчив Мирон (очевидно, герой роману В. Винниченка «Чесність з собою». – **Н. М.**). Я дав її переправити». Виправлення мало полягати в тому, що художник батьків одягне, «а дитині зменшить penis-а. Буде тоді добре. На осінь книжка вийде»³³, – запевняв він автора. У листі від 9 червня просив його не затримувати довго матеріалів, призначених для книги, а повернути їх, щоб можна було вже приступити до друку³⁴.

Одночасно з випуском четвертої книги творів В. Винниченка Ю. Тищенко вирішив опублікувати й перший том Лесі Українки, щоб цими двома книгами зразу утвердити авторитет видавництва. У згаданому вище листі він писав В. Винниченкові: «Купив я твори Лесі Українки і випускаю їх разом з Вашими. Таким чином, одночасно вийде дві солідних книги (Л. Укр[аїнка] буде аркушів на 12), і сим видавництво зразу себе зарекомендує з доброго боку. Як Ви на се дивитесь? Я хочу, щоб з часом се видавництво розрослося і зробилося одним з найсолідніших на Україні. Поки що будемо випускати тільки великі книги. А там, може, народиться і журнал «Дзвін»»³⁵.

19 червня 1911 р. він повідомляв, що вже «почав друкувати Лесю Українку, вже видрукував перший аркуш, і зовнішня сторона дуже добре виходить, і се мене радує». Просив Винниченка повідомити, як він ставиться до видання Лесі Українки під фірмою «Дзвону», і зазначав: «Звичайно, видання се я рахую власністю нас двох. Коли б пристав ще Левко (Юркевич. – **Н. М.**) з 500 рублями, то можна б діло поставити не зле. Важно тут тільки почати добре, а вже про ринок і т. д. я подбаю. Я маю велику надію на будучність сього діла і тянусь, щоб його як-небудь поставити на ноги»³⁶.

Варто відзначити, що цей і наступні листи Ю. Тищенка до В. Винниченка написані на бланку видавництва «Дзвін».

У листі від 30 серпня 1911 р. Ю. Тищенко писав, що вже закінчив друкувати Лесю Українку. «Вийшло більш 13½ аркушів. Книга груба, така як той том «Землі», де Ваша «Чесність з собою». Вже видруковано і Вашої три аркуші. Певне, також буде аркушів з десять, і том вийде солідний. А Бурячок взявся перероблювати обкладинку і намалював зовсім иньше. Не знаю, чи до вподоби буде Вам, а переробляти вже немає часу»³⁷.

Повний відчаю лист Ю. Тищенка від 13 вересня 1911 р. свідчить про те, які труднощі переживало видавництво через цензурні переслідування. «Після такого лиха, яке впало отсе на голову мою, просто не прийду до памяти. Побоявся випускати книгу Вашу і, зверставши, поніс до одного з цензорів, щоб прочитав. І от, маєте собі, що він наробив не тільки в коректі, а навіть в друкованому аркуші поробив такі купюри, що просто жаль бере. Я не рішаюсь випустити так знівечені думки Ваші, а повно не можу друкувати, бо все одно сконфісують. От через те і посилаю Вам заказною бандероллю коректу в такому виді, в якому принесли сьогодні мені з цензури. І прошу Вас, дорогий мій, не задержте, бо набор лежить і чекає в гранках, а се теж коштує і викликає незадоволення. Думаю, що Ви помиритесь де з чим і пустимо з пропусками в сьому видані. Коли Ви погожуетесь, то негайно висилайте заказним. Главу 6 доведеться викинути майже всю, щоб зберігти книгу всю. Далі теж думаю показувати в ценз[урі] і посылати Вам, коли будуть якісь значні купюри. Дуже боляче мені видавати книгу в такому виді, та нічо[го] не вдію»³⁸.

5 листопада 1911 р. Ю. Тищенко з радістю й тривогою повідомляв: «Любий друже! Сьогодні, нарешті, вийшла вже цілком Ваша книга. Властиво, вийшла з друкарні і вступила в період найбільшої небезпеки. Я розумію тут цензуру, бо хоч «предварительно» й читав один з них, а що скаже вся совокупность сторожів, ще не відомо. Одначе треба думати, що обійдеться все гаразд. Тим часом, книжку потроху розсовую

і надіюся, що сі 3000 прим[ірників] розійдуться»³⁹. До четвертої книги творів В. Винниченка увійшли: «Дрібниця (Моє останнє слово)», «Студент», «Кузь та Грицунь», «Таємна пригода», «Чудний епізод», «Тайна (Виривки з щоденника)».

З цього листа, а також із попередніх і наступних, можна зробити висновок, що видавництво «Дзвін» розпочинало свою діяльність за рахунок коштів, позичених Ю. Тищенком, і переживало певні фінансові труднощі. Лист від 19 червня 1911 р., у якому Ю. Тищенко повідомляв про те, що видану «Дзвоном» книгу Лесі Українки він вважає власністю двох (його й Винниченка), і висловлює побажання, щоб Л. Юркевич «пристав з 500 рублями», свідчить, що на той час Л. Юркевич ще свій пай не вніс. У листі від 5 листопада він знову висловлював побажання, щоб пайщиком видавництва став також Л. Юркевич, і повідомляв: «Свій пай 500 рублів вже давно вклав і витратив, а тепер оплачую долги по виданню з «Дзвону»»⁴⁰.

Про те, що не всі пайщики «Дзвону» вчасно внесли кошти і тим поставили Ю. Тищенка в скрутне становище перед авторами, свідчать також інші епістолярні джерела, зокрема його листування з Лесею Українкою. Оскільки одночасно з виданням своїх творів «Дзвоном» вона публікувалася й у «Літературно-науковому віснику», то виникла плутанина з виплатою гонорарів. Намагаючись прояснити ситуацію, Леся Українка в листі до Ю. Тищенка від 16 травня 1912 р. цитує його лист до неї від 26 березня 1912 р.: «Перш за все про ті 100 [рублів], що післав я Вам в сьому році. Гроші ті післані Вам від Літер[атурно] Наук[ового] Вістника як частина гонорару за «Руфіна» і дальших праць. Ви зарахували то як гонорар за збірник, виданий Дзвоном... Річ в тому що пайщики «Дзвону» не внесли всіх грошей в касу, і тому ... мушу тепер чекати до іюля, коли одержу з книгарень комісові, тоді в першу чергу надішлю Вам»⁴¹.

Ситуацію з Л. Юркевичем певною мірою допомагають прояснити його листи до В. Винниченка. 27 вересня 1910 р. він писав: «Гроші буду, здається, за тижнів два мати. Всі вони підуть на видавництво...»⁴². Не відомо, правда, чи мав він на увазі й «Дзвін», чи лише місячник «Наш голос», спільний орган УСДРП і УСДП, який він своїм коштом видавав у Львові з листопада 1910 до кінця 1911 р. Схоже, що в «Дзвін» він кошти вкладати не поспішав, бо не був упевнений, що зможе брати в ньому активну участь через погане самопочуття й велику зайнятість іншими справами. У кількох листах він повідомляв, що ще не пише обіцяної статті до «Дзвону», а в листі від 16 березня 1911 р. читаємо: «Статті до «Дзвону» я не пишу і тепер, покіль я зайнятий з 5 числом «Голосу», писати не буду. Взагалі моє писання щось дуже забарюється і я-б власне одмовився-б від нього зовсім, як-би не твоя вимога написати. Розумію добре, що опріч пошани до моїх літературних талантів тобі ходить і про гроші. Зрозумій і ти те, що опріч моєї пошани до «Дзвону» я-б радніше підпірав його грошево, коли-б брав в ньому безпосередню участь.

Не памятаю як саме обіцяв я тобі з грішми – чи категорично обіцяв чи ні? Але, коли я не візьму літературної участі, то хтїв би, щоб грошева участь була меншою ніж то я думав (меншою, хоч би вдвоє).

Напиши щиро, як ти думаєш про се»⁴³.

Існували, певне, й деякі технічні труднощі з перерахуванням його коштів. Готівки він не завжди мав у достатній кількості і, як видно з листування, інколи й сам позичав гроші для власних потреб. З банками виникали проблеми. 25 жовтня (7 листопада) 1911 р. Ю. Тищенко писав В. Винниченкові: «Щодо Л[евка] Ю[ркевич]а і позички йому з свого банку 500 рублів, то справа тут стоїть, здається, досить трудно, і я нічого не можу зробити. Тут страшенно все-таки багато формальности, (векселі в обмін і т[ак]е) і з-за кордону се зробити не легко, хоча і можна. Я поки що радо зроблю все, що можу, але се на протязі якогось там місяця...»⁴⁴. 28 грудня 1911 р., розповідаючи в листі до В. Винниченка про стан справ у видавництві і про своє бачення його перспектив, Ю. Тищенко писав: «Як же Л[евко] Ю[ркевич]? Чи думає він встрявати в «Дзвін» паєм чи ні? Діло б можна розвинути, коли б ще два хоч пайщики»⁴⁵. На початку січня 1912 р. він знову писав про Л. Юркевича: «Мене дивує, що Левко хоче взяти в Харківському банку грошей, коли він має кредит і в Київському. Про те, як

се зробити, докладно пише йому Синицький. Отже, він каже, що грошей Левко може здобути, а раз так, то пускаймо їх в оборот»⁴⁶. А в листі від 21 лютого 1912 р. читаємо: «Дуже важно, щоб на осінь дав Левко Юр[кевич] свій пай, а то з грошима скрутно буде. Я гадаю, що йому нема чого боятись, бо діло стоїть певно»⁴⁷.

Як видно з листування, фінансовий стан видавництва на кінець 1911 р. у цілому був непоганий. Ю. Тищенко повідомляв В. Винниченкові: «Як я прикинув оком, то бачу, що з «Дзвоном» поки що не зле. За се півріча продано на таку суму, що майже обкидаюсь з боргами по виданню. Протів сподіваного, Л[есі] Укр[аїнки] за се півріча, власне, за 4 чи навіть 3 місяці продано 430 прим[ірників] в нашій книгарні. Ваших, звичайно, більше буде. Незабаром пришлю Вам за сей час обрахунок»⁴⁸.

В епістолярних джерелах міститься інформація й про інші, реалізовані й з різних причин не реалізовані, видавничі плани «Дзвону». Повідомляючи В. Винниченка про вихід четвертої книжки його творів, Ю. Тищенко писав 5 листопада 1911 р.: «Чи не думаєте видавати V тома? Може жарнемо Ваші п'єси? Тепер ми маємо вже номінально на 3000 з гаком рублів товару, і йти далі варто»⁴⁹. Але до V тому також вирішили включити оповідання. Із листів дізнаємося про нелегкий процес підготовки до друку творів В. Винниченка в умовах, коли видавець і автор жили в різних країнах, і всі технічні питання доводилося вирішувати листовно. В одному з листів В. Винниченка писав Ю. Тищенкові: «Щодо 5-го тому, то не знаю, як же Ви заповнили його, чим? Мабуть, дуже тонкий вийде. Уже вийшов той збірник, де є моє оповідання «Талісман», але мені чомусь не присилають. Я б виправив оригінал і послав Вам. Телеграфуйте, чи треба присилать його, бо певно дістану в сих днях збірник і зможу вислати рукопис. Коли треба, то зробіть ще ось що: купіть цей збірник («Товарищества писателей») і вишліть мені. Бо чорт їх знає, може й не пошлють так хутко. Добре? Хай ще два-три тижні, аби краще книжка була»⁵⁰. Книга 5 творів В. Винниченка видана «Дзвоном» у 1913 р. До неї увійшли: «Історія Якимового будинку», «Промінь сонця», «Федько-халамидник», «Маленька рисочка», «Чекання», «Таємність», «Виринок з «Споминів».

Ю. Тищенко повідомляв В. Винниченкові й про інші плани видавництва. 5 листопада 1911 р. він писав, що К. Стеценко запропонував йому видати «Історію української музики». «Книжка ся, як він пише, буде аркушів на десять. Коли видати її розкішно, то можна пустити по 1 руб., а то й дорожче. Отже, напишіть мені, як Ви на се дивитесь, щоб я міг вести з ним переговори. Гроші на видання я знайду, хоч і з трудом». Автор пропонував видати книгу з умовою, щоб од видання йому дати 25 %, але видавець вважав такі умови для видавництва не вигідними, пропонував дати йому за аркуш 25-30 рублів і радився з цього приводу з В. Винниченком. «Коли не будете згодні на се, то напишіть, що будемо робити далі, бо треба розвивати діло. Я певен, що через рік-два ми будемо вже стояти міцно»⁵¹.

В іншому листі він писав, що М. Вороной пропонує «Дзвоніві» видати збірку його поезій. Книга мала бути аркушів на 8–10⁵². Поезії Вороного, т. I, – писав він, – «видає приватна особа», і запитував В. Винниченка, чи дозволить він випустити цю книгу під фірмою «Дзвін», мотивуючи тим, що «для «Дзвону» зайва книжка в каталозі не вадить»⁵³.

Ю. Тищенко завжди радився з В. Винниченком з приводу видання тієї чи іншої книги, але коли той довго не відповідав, а справа не чекала, брав відповідальність на себе. Так, у грудні 1911 р. він писав йому: «Просив я Вашої згоди випустити вірші М. Вороного під фірмою «Дзвону», та од Вас на се нічого не одержав і ризкую дати марку на власну руку, тим більше, що добре знаю Ваш погляд на Вороного поезії»⁵⁴.

Листи до Ю. Тищенка від Лесі Українки дають підставу для припущення, що «Дзвін» планував видати й другий том її творів, куди мали ввійти драми, але план цей залишився нереалізованим. У листі від 16 травня 1912 р. вона писала, мабуть, відповідаючи на пропозицію видавця, що «можна і про нове видання поговорити, щоб на всякий случай не опізнювати справи. Я одержала початок «Кассандри» і тепер вже маю всі матеріали в зборі. Добре, що я пождала од Вас відповіді, і не бралась до [перепишування віршів, бо пропала б даремно найтрудніша для мене праця –]»⁵⁵ перепишування (сила в тім, що переписувати не можна лежачи, а довго сидіти мені

вадить). Тепер я вже переглядаю і поправляю «Кассандру». З Вашим планом видання я можу згодитись, окрім одного пункту: мені б не хотілося уміщати тепер «Руфіна» (йдеться про драму «Руфін і Прісцилла». – **Н. М.**), раз – через те, що він довгий (5 ½ арк. В[істника], а в Дзв[оні] було б, може, і 6 ½, приймаючи тип I тома мого збірника), і з ним та з трьома іншими п'єсами книжка дійшла б до 20 арк., а се забагато; друге – може інші п'єси колись хтось схоче ставити⁵⁶ і для того подати книгу в театр[альну] цензуру, то «Руфін» може сій справі пошкодити, бо він був уже в театр[альній] ценз[урі] і їй не сподобався, отже через нього можуть і сусідки його невинно постраждати; третє (і для мене найважливіше) – що я не трачу надії десь колись видати «Руфіна» у неопсованому вигляді (Ви ж знаєте, що я мусіла його по-псувати «поправками»), а так «увіковічувати» в окремому виданні сей спотворений текст вважаю навіть некорисним.

Прикинувши приблизно, я бачу, що й три названі Вами п'єси (без «Руфіна») займуть 10-11 арк., а може й більше, то воно якраз і досить⁵⁷. Вона просила повідомити про тип майбутнього видання, чи буде таким самим як і перший том, і висловила деякі побажання щодо друку і оформлення книги.

А 5 січня 1913 р. поетеса писала видавцеві з Єгипту: «Надійшла [до] мене звістка, ніби Ви вже от-от збираєтесь видати т. II моїх творів «з «Лісовою піснею» на чолі». Я гадаю, що ця звістка основана на непорозумінні, бо після того, як Ви написали мені, що спиняєтесь з сею справою на неозначений час з браку видавничих фондів, то переговори наші на сю тему перервались, не дійшовши до останнього слова, умови не встановлені, план видання не обговорений і виправлений матеріал до друку не посланий, та навіть і само виправлення залишила, вважаючи його не на черзі. Як же супроти того всього можете Ви «от-от» видати сю книжку⁵⁸.

Передчасна смерть поетеси завадила виданню другого тому її творів.

Ю. Тищенко схилився до думки, що треба випускати книжки, які б користувалися попитом у читачів і могли бути швидко реалізовані. Він виношував задум про видання дешевої гумористичної бібліотеки, яку хотів почати з оповідання В. Винниченка «Щирий і уміркований», що вперше було опубліковане в газеті «Громадська думка» (1906, 18 січ., № 15). Про ставлення до цього плану він запитував автора у листах від 1, 16 грудня 1910 р. і 9 березня 1911р.⁵⁹

Проявив видавець й іншу цінну ініціативу – видавати популярні брошури в малій серії «Дзвону». 28 грудня 1911 р. він писав: «Я б пропонував товариству поруч з великими книжками розпочати виданням малу серію од 1 до 3, 4 аркушів змісту економічного та політичного. У нас же в сьому величезна потреба. Ось хоч би взяти й права щодо виборів в Думу – хто їх знає? Не пошкодило б дати й про те, як живуть політично люди в інших державах, та хіба мало пекучих тем, які треба б обробити та випустити для робітничої маси. Порадьтесь там з товаришами і пишіть, як находите словеси сії. Прошей гадаю з оборотних «Дзвонових» сум на те вистачить»⁶⁰. В іншому листі на початку січня 1912 р. він знову повертається до цієї теми: «Щодо малої серії «Дзвону», то я радив би видавати на теми політично-економічні і т[ак]е і[нше]. Може, Рибалка (Л. Юркевич. – **Н. М.**) написав би одну, Ви одну, я одну, а тільки вже, що першим пустить, диктуйте Ви, бо вас там більше. Я ще тільки й живу тими мріями та планами, що рояться в голові»⁶¹. Очевидно, така брошура була замовлена Л. Юркевичу, бо 7 лютого 1912 р. він писав В. Винниченкові: «Брошура для «Дзвону» не дає мені спокою. Хочу писати більшу, напівпопулярну, з висловом моєї власної точки зору на національну справу. Думаю, що «Дзвін» не одмовиться її надрукувати, боюсь тільки цензури – задовольнити її мені буде дуже трудно. Раніше ніж писати хочу підготуватись і вишукую собі літературу»⁶².

А Ю. Тищенко 2 січня 1912 р. цікавився у Винниченка: «Ну, а як Вам здається моя думка про малу серію в «Дзвоні»? Я гадаю, що вона варта уваги. Тепер, поки ще маю сили, повів би сю справу технічно. Напишіть мені, будь ласка, про се»⁶³.

У березні 1912 р. Ю. Тищенко наполегливо просив В. Винниченка докладно написати, що він думає про малу серію «Дзвону», що порадить пустити першим номером, як ставиться до того, щоб у цій серії й Ю. Тищенко випустив збірку своїх оповідань?

Він звернув увагу на опубліковані в «Раді» цікаві статті С. Подолянина з Лондона про Україну в світлі інших держав, догадався, що автором був В. Степанківський, і пропонував випустити їх окремою книжкою⁶⁴.

Першою книжкою малої серії мало бути оповідання В. Винниченка «Біля машини». Надсилаючи 15 березня 1912 р. авторові коректу разом з двома зразками титульної картки, видавець просив, щоб той їх не затримував, написав, який йому більше подобається, бо не хотів, щоб було шаблонне. Турбувався він і про те, щоб цензура не заборонила оповідання, просив трохи пом'якшити в тих місцях, які він позначив, бо «по теперішнім часам можуть архаровці і skonфіскувати»⁶⁵.

Ю. Тищенко дуже вболівав за своє дітище, турбувався про те, щоб книжки малої серії були не лише змістовними, а й ошатно виданими. «Книжки призначені для робітництва і селянства мають бути, – писав він, – видані чепурно і художньо. Заготовив я до їх цілу серію заставок і кінцівок, щоб виглядало добре, а то у нас для народа видають чорт зна як. Ціну буду ставити не дорого, а так, щоб окупилося видання і мати прибуток для «Дзвону» мінімальний. Дуже прошу Вас, напишіть, який має бути гонорар за такі книги <...> Се важно для ціни книги. Друкуватиму 3000»⁶⁶.

У цьому ж листі він радився з В. Винниченком про плани майбутніх видань цієї серії, яка одержала назву «Народня бібліотека». Пропонував, якщо не встигне Степанківський, другим номером пустити оповідання Стефаніка, третім – Степанківського, а четвертим – свої.

У листі від 26 березня 1912 р. він уточнював план видань, писав, що за книжкою В. Винниченка «Йде збірничок медичний. Се про всі заразливі хвороби, од яких лягає тисячі робітництва і селянства, буде опис сих хвороб і засоби боротьби з ними. Гадаю, що потреба в такій книжці єсть велика». Повідомляв, що відновлює контакти з Катеринославською «Просвітою» і туди, в основному, буде направляти дешеві книжки, бо робітники «аж кричать за книжкою», просять «книжечок на соціальні теми», «а ми ніби й не чуємо. Момент важний». Пропонував, щоб Рибалка (Л. Юркевич. – **Н. М.**) швидше писав те, що почав, і хвалився: «Серія виходить просто антик з боку видання»⁶⁷.

Згадуючи пізніше цей період роботи у видавництві, Ю. Тищенко писав, що з перших же кроків своєї праці турбувався за зовнішній бік кожного видання. «Мені здавалось, – писав він, – що книжка, як і дівчина, коли виходить на люди, мусить бути прибранна, коли й не розкішно, то в усякому разі пристойно. Тому-то я з перших же кроків видавничої праці звернувся до кращих тодішніх наших малярів і запросив їх до співпраці. Першим оформлювачем наших видань був Іван Бурячок – артист-маляр краківської академії. Його обкладинки були не тільки окрасою кожного видання, а відбивали й зміст самої книги»⁶⁸. І. Бурячок був також автором видавничої марки «Дзвону»⁶⁹.

Ю. Тищенко активно взявся за реалізацію задуманого, і газета «Рада» вже на початку травня 1912 р. повідомляла, що видавництво «Дзвін» випустило, серед іншого, оповідання В. Винниченка «Біля машин» і такі «книжки для народа: № 2. «Про лихі пошести та як боротися з ними». № 3. С. Тодосієнко «Розмова про школу». № 4. С. Подолянин «Українець за кордоном і мандрівка в минуле»⁷⁰.

Видавець постійно дбав про те, щоб «Дзвін» мав якомога більший прибуток від своїх видань. Як людина практична і досвідчена (адже в його активі був уже досвід роботи по організації видання редагованих М. Грушевським журналу «Літературно-науковий вісник», газет «Село» та «Засів», видавництва «Лан») він виступав проти того, щоб робити відбитки з нових творів, «бо це шкодить томові». Він уважав, що можна їх робити одночасно з друком тому, але пускати пізніше, «коли вже трохи томом наситяться»⁷¹. У листі від 16 лютого 1912 р. писав, що коли вже треба їх видавати, «то під фірмою на кошт і на користь «Дзвону», і надалі видавати все наше «Дзвоном»»⁷². Коли представник іншого видавництва запропонував В. Винниченкові видати окремою брошурою його оповідання «Федько-халамидник», яке вперше було опубліковане в лютому 1912 р. у трьох номерах газети «Рада», то Ю. Тищенко категорично запротестував, пояснюючи авторові, що зиск буде іти «на се ж видавництво»,

«а «Дзвонів» се буде страшений урон. Отже, з Вашого дозволу пишу їм, що Ви не можете сього прохання задовольнити, бо твори свої передали в «Дзвін»»⁷³.

Турбувався він також про рекламу, про рецензування книг, виданих «Дзвоном», що мало забезпечити його популярність серед читачів. Після виходу в світ у видавництві «Дзвін» творів Лесі Українки він, повідомляючи про цю подію М. Грушевського в листі від 6 жовтня 1911 р., запитував: «Кому доручити рецензію? Я б хотів, щоб написала п. Черняхівська, а може хто з тамошніх критиків»⁷⁴.

За епістолярними джерелами можна простежити підготовку до друку другого збірника «Дзвону», яка розпочалася зразу ж після виходу першого збірника в 1907 р., і тривала кілька років. Сповідуючи К. Голіцинську про вихід у світ першого збірника, В. Винниченко писав, що «Леся прислала вірші, та запізно, підуть у другий збірник»⁷⁵.

Опинившись у вимушеній еміграції, В. Винниченко не припинив роботи по підготовці другого збірника. 24 січня 1908 р. в листі до М. Коцюбинського з Женеви він цікавився його думкою про «Дзвін» і писав: «Місяця через півтора ми випускаємо другий збірник. Будь ласка, неодмінно дайте що-небудь. Неодмінно! Сподіваюсь, що тепер справа йтиме акуратніше, бо здобуто те, що має в ній велику вагу, а саме – гроші!»⁷⁶ А 13 лютого 1908 р. писав тому самому адресатові: «Другий збірник «Дз[вону]» ми готуємо вже і думаємо місяця через півтора-два знов бовкнуть ним над самим вухом наших добродійних, смиренномудрих мишей. Вони, розуміється, знов піднімуть гвалт, але ми тільки цього й хочемо. Коли можете, то неодмінно пришліть що-небудь, хоч коротеньке»⁷⁷.

Тема «Дзвону» звучала й у листі В. Винниченка до М. Коцюбинського від 10 квітня 1908 р.: «Поправляйтеся швидше та давайте щось до «Дзвону». Ви, мабуть, уже смієтесь з мене? Правда, я вже стаю смішним з цим «Дзвоном». Але ж не по своїй вині: все землячки наші. Один уже був от-от дістав грошей, та «поетична» українська вдача така в йому типічна, що ніяк не спроможеться простягнути руку і взяти ті гроші. А справа тим часом стоїть собі. Маю все таки надію, що лусне який-небудь грім, землячок злякається і поворухнеться. А цього тільки й треба, бо гроші лежать мало не під самим носом»⁷⁸. 11 вересня 1908 р. він нагадував М. Коцюбинському його обіцянку подати щось до «Дзвону» і писав: «Ми ще не покинули надій продовжувати наше видавництво і готуємо другий збірник. Будь ласка, напишіть мені, чи дасте чи ні»⁷⁹.

Тема підготовки другого збірника «Дзвону» займає чимало місця і в листах Ю. Тищенка до В. Винниченка. Обговорюючи з письменником можливий термін виходу четвертої книги його творів, він писав: «Щодо вид[ання] «Дзвін», то, певно, буде після Вашого тому (4 книги) якийсь збірник, а там може й я що-небудь вступлю. <...> «Дзвін» звичайно буде виходити не в такому ред[агуванні], як перший збірник, бо не всі ті «письмани» будуть. <...> При тих співробітниках, що були раніш, можна випускати збірники, але вони будуть, звичайно, брати участь гонорарно, а ред[агування] збірників належатиме Вам, а в технічних справах і мені, та й в літературних деяких. Я хочу, любий мій, щоб діло се поставити таки добре і не спиняти на першій книзі»⁸⁰.

28 січня 1911 р. він повідомляв В. Винниченкові, що до збірника «Дзвону» прислав вірші М. Чернявський, але він їх не пустив, «бо ні за що і з огляду цензурного, і літературного змісту», і посилав В. Винниченкові для перегляду. У цьому самому листі сповіщав, що й сам «почав писати оповідання для збірника. Коли закінчу, то також пришлю Вам. Нічого не знаю, коли почнемо друкувати. Я, як Вам відомо, вже замовив паперу і готовий хоч зараз приступити до набору. «Дзвін» буде форматом такий, як збірник «Земля»⁸¹.

19 червня 1911 р. він запитував В. Винниченка: «А як Ваша думка щодо збірників? Хоч би за рік виготовили що-небудь, щоб хоч після нового року приступити до друку»⁸². 19 листопада звертався до нього з проханням: «Напишіть докладно, як Ви гадаєте кращим видавати 2 збірник, якого розміру, змісту, який гонорар кому, хто прийме участь і т[ак]е і н[аше]. Се я дуже хотів би знати»⁸³. Одержавши відповідь від В. Винниченка, він писав 25 листопада 1911 р.: «Радий сердечно, що «Дзвону» 2 збірникови так всміхається доля змістом. Ваша програма мені подобається і щодо літерат[урного] змісту і до науково-публіцист[ичного]. Коли хочете, то й справді че-

рез два місяці можна буде приступити до друку. Я готуюсь як до «священодейства» і конче щось сам дам. Крім тих авторів, що Ви зазначили, я (з Вашого согласія) зробив пропозицію С. Черкасенкови і Олесеві. Згодились, так само згодився й Вороний щось дати. Черкасенко дасть стор[інок] на 6–8, а ті не знаю. Гонорар я не знаю, який кому призначати. Майте на увазі, що збірник річ не нова тепер, і скоро він не розійдеться. Отже, я б пропонував за прозу не більше 40-50 рублів від аркушу, а за поезії 12-15 коп. за рядок, а найбільше 20 коп. Як Ви скажете? З Чупринкою ще поговорю. Подаю се Вам до відомости і з свого боку прошу повідомити мене, якого розміру (скільки арк[ушів]) буде 2 збірн[ик] і, може, ще що знайдете ще потрібним. Коцюбинський у «Вістнику» бере за аркуш 100 рублів, а скільки ми йому можемо дати, не знаю. Наше видавн[ицтво] не має ж ще коштів, а що й буде, то в сей збірник вкладаємо»⁸⁴. В іншому листі він також писав: «Радію я, що завертає добре на збірник, хоч і сумнів бере мене щодо ходкости сього товару. Ну, та можна ще спробувати, а потім будемо щось иньше робити. Тепер, друже, ми як не як люди з фондом, хоч і єсть ще до 500 рублів боргів, але до різдва надіюся їх не буде. До 2-го збірника я конче даю оповідання і вже скоро приступлю до його...»⁸⁵.

До участі в другому збірнику «Дзвону» В. Винниченко мав намір запросити Лесю Українку, і Ю. Тищенко надіслав йому адресу: «м. Хони Кутаиской губ. и уезда Ларисе Петровне Квитке»⁸⁶. 1 грудня 1911 р. поетеса писала Ю. Тищенкові: «Недавно В[олодимир] В[инниченко] прислав мені запрошення до участі у збірнику «Дзвін». Але він не означив, де саме той збірник має видаватись і куди треба надсилати матеріал»⁸⁷. Незабаром Ю. Тищенко повідомив В. Винниченка: «Одержав од Л[есі] Укр[аїнки] для другого збірника «Дзвону» маленьку річ. Шкода, що вона не дала чогось більшого, але, може, ще пришло. Сю річ посилаю Вам на перегляд. Я прочитав і мені подобалось досить, хоч, правду кажучи, Л[еся] Укр[аїнка] могла б дати щось кращого»⁸⁸. Обіцяв, що й він до другого збірника постарається дати щось гарненьке.

Тема підготовки збірника «Дзвону» неодноразово зустрічається й у листах до В. Винниченка від Л. Юркевича. 20 січня 1911 р. він писав: «Що буде з статтею до «Дзвону» – просто не знаю, бо такий, яким я єсьм тепер, писати не можу»⁸⁹. Цю тему він порушує і в листі від 23 січня 1911 р.: «Не знаю, Вольдемаре, як буде з тутешніми статтями до «Дзвону». Л[еві]ні (В. Левинський. – **Н. М.**) незабаром від'їздить, в санаторії забороняють писати, а до від'їзду сам він признається, що не напише. Д[онцо]в – ще досі не обрав теми. Муха (Д. Антонович. – **Н. М.**) писав, що до 1 лют[ого] (ст. ст.) він не може дати статті, хоч взагалі хоче. Я тепер цілком хорий і писати ще не починав... Казав Басок (М. Меленевський. – **Н. М.**) що певне дасть статтю, міг-би дати і Володя (Степанківський. – **Н. М.**)...»⁹⁰. А 1 лютого 1911 р. повідомив: «Казав Д[онцо]в, що незабаром напише статтю до «Дзвона» – май се на увазі»⁹¹.

Але в 1911 р. другий збірник «Дзвону» у світ не вийшов, сподівалися, мабуть, що вдасться видати його в наступному році, бо 21 грудня 1911 р. В. Винниченко писав М. Коцюбинському: «А як оповідання до «Дзвону»? Чи буде на призначений час?»⁹² Правда, вже 1 лютого 1912 р. В. Винниченко вибачався перед ним за те, що довго не відповідав на листа, «все ждав, що вясниться справа з збірником. Але щось вона затягається, – нема грошей. А без грошей... та що говорити. Прийдеться зачекати ще кілька тижнів»⁹³.

Упродовж 1912 року Ю. Тищенко час від часу повідомляв В. Винниченкові про твори, які надходили для збірника. Так, 20 січня 1912 р. писав, що Борис Лазаревський пропонує дати в «Дзвін» (збірник) оригінальне опов[і]дання] з платою 50 руб. аркуш. Оповід[ання] буде не велике, коли будемо видавати, то варто скористуватись»⁹⁴. Мабуть, Ю. Тищенко мав на увазі оповідання Б. Лазаревського «Святий гóрод», яке було видане «Дзвоном» у 1912 р. в серії «Народна бібліотека» № 5.

Готуючи матеріали до другого збірника «Дзвону», в тому числі й своє оповідання, яке збирався закінчити до 22–25 січня 1912 р., Ю. Тищенко час від часу висловлював стурбованість тим, чи буде він швидко реалізований. «Боюсь я тільки з збірником, щоб не ліг він»⁹⁵, – писав 28 грудня 1911 р. А 2 січня 1912 р. повідомляв В. Винниченкові: «У всякому разі грошей на виданне збірника не буде – се факт, бо Ви ж сами

знаєте, що значить видати дві жалких книги. Долги, правда, виплачу всі»⁹⁶. Разом з тим, він просив В. Винниченка детально написати йому, якого розміру буде «Дзвін», які гонорари будуть платити авторам, щоб міг порахувати, які суми потрібні для видання збірника. «У всякому разі, – писав він, – само видання, без гонорарів, можна повести й зараз, бо буде трохи грошей, а то таки я й кредитом в друкарні та паперні користуюсь»⁹⁷.

З листування, яке є в нашому розпорядженні, не можна зробити однозначного висновку про те, чи вийшов у світ другий збірник «Дзвону», хоч у повідомленні про книги, випущені видавництвом «Дзвін», опублікованому в газеті «Рада» 6 травня 1912 р., було зазначено: «Дзвін», Збірник II (готують до друку)⁹⁸, а В. Винниченко 1 вересня 1912 р. писав М. Коцюбинському: «Восени має вийти 2-й збірник «Дзвону» (тепер уже напевне). Колись Ви обіцяли дати до його свою працю. Будь ласка, напишіть мені, чи маєте Ви бажання взяти тепер в нашому видавництві участь. Воно – марксистське, с[оціал]-д[емократичного] напрямку (як і раніше) <...>

Гонорар у нас усім рівний. Розмір його поки що не установлений, але гадаю, буде не менше 40 р[ублів] за аркуш (40 000 літер – десять літер за копійку!).

Збірник обов'язково вийде, бо вже маємо на його гроші. Так що не бійтеся, що буде та сама історія, що торік»⁹⁹.

Але схоже на те, що збірник так і не вийшов у світ, принаймні в жодному каталозі української книги за цей період таке видання не значиться.

Призначені для нього гроші, ймовірно, були використані для видання однойменного журналу, про який мріяли й В. Винниченко й Ю. Тищенко і про дозвіл на видання якого клопоталися. 2 червня 1909 р. В. Винниченко писав М. Коцюбинському: «... Декілька товаришів та я думаємо покласти основу новому товстому українському журналові. Журнал має носити марксистський характер, але для художників, то звичайно, перешкодою бути не може, якого б соціалістичного напрямку б вони не тримались. Коштів знайдеться поки тисяч 5-6. Прохання вже подається в Києві. І коли матеріал збереться, то місяців через два будемо приступати до складання першої книжки. Справа поки що твердо не стоїть на ногах, тому, будь ласка, нікому нічого не говоріть, але мені напишіть: 1) чи згодні Ви брати участь у йому? 2) чи могли би дати що-небудь до першого числа, хоч коротеньке?»¹⁰⁰

М. Коцюбинський дав принципову згоду на співробітництво в журналі¹⁰¹, і В. Винниченко листом від 21 лютого 1909 р. знову звернувся до нього з проханням неодмінно дати що-небудь до першого числа¹⁰².

Проте 3 листопада 1909 р. Володимир Кирилович писав Михайлові Михайловичу: «А журнал наш – фіть, фіть! Злякалась публіка свого безсилля»¹⁰³.

Мабуть, у В. Винниченка була пропозиція для соціал-демократичного органу придбати журнал «Українська хата» і він радився з цього приводу з Ю. Тищенком, який з цим виданням співробітничав. У одному з листів, який за змістом можна датувати листопадом 1911 р., Ю. Тищенко писав В. Винниченкові: «За орган свій я стою. Коли будуть гроші, можна й почати, тільки на ті пропозиції, що Ви кажете, я пристав би з великою неохотою. Бачте, я живу в Києві і знаю, як іде діло «Хати». Неакуратність, убогість і т. и. розачарували в ній публіку, і, придбавши її, ми нічого не виграємо. Краще заложити новий орган, ну хоч би «Дзвін», та не надіятись на тих передплатників, що має «Хата». Та, до речі, вона буде виходити ще, може, з півроку, а, може, й рік. Дозвіл достати і нам легко, а от гроші се річ важна. Коли рахувати, що будемо випускати по 4-5 арк. книжку, то треба найменше 3900-3800 рублів на рік. Се з гонорарами, але без великої платні на контору. Напишіть мені, як Ви се думаєте зробити, чи як би хотіли. Хто буде вести сей журнал, яка буде компанія писати і т. д. Я тоді дам найточніший обрахунок». І тут же запитує: «А куди будуть надсилати твори для Збірника?»¹⁰⁴.

А в грудні 1911 р. писав: «Про будучий наш журнал я все-таки буду мріяти і вірю, що діло наше піде. Без нашого чисто партійного журналу будучина краю дуже скверна. Що то за нація, де не буде найреальнішої групи с[оціал]-д[емократів]? Я не

увяляю собі її розвитку. Про се хай подумують ті з тов[аришів], що мають гроші»¹⁰⁵.

10 вересня 1912 р. давній приятель Ю. Тищенко, колишній актор Віталій Павлович Товстоніс, який формально перебрав на себе обов'язки редактора нового видання, отримав від київського губернатора свідоцтво на право видання «ежемесячного журналу на малорусском наречии «Дзвін»¹⁰⁶. А 25 січня 1913 р. староста Київської другої артілі друкарської справи повідомляв інспектора друкарень, що в його закладі «будет печататься журнал на малорусском наречи под названним «Дзвін»¹⁰⁷.

Отже, на початку 1913 р. вийшов у світ журнал «Дзвін», який видавці представляли як журнал-місячник літератури, науки й громадського життя марксистського напрямку. Фінансував журнал Л. Юркевич, фактичними редакторами були: Д. Антонович, від 4 числа – В. Левинський. Серед співробітників, які визначали редакційну політику, були у Києві Ю. Тищенко (Сірий) та П. Понятенко, за кордоном – В. Винниченко (який офіційно вважався редактором відділу красеного письменства) та Л. Юркевич. Вони ж були й активними авторами журналу. Крім них, у «Дзвіні» друкували твори Лесі Українки, М. Вороного, О. Олесь, Г. Чупринки, С. Черкасенка, публіцистику Л. Юркевича (під псевдонімом Рибалка), Д. Донцова, В. Садовського, Ю. Бачинського, А. Луначарського та ін. Журнал виходив у 1913-1914 рр. (до початку війни), всього видано 18 чисел.

Журнал мав наклад 1000 примірників. Його матеріал ділився на три розділи: I. «Красне письменство», II. «Література, наука, громадське життя», III. «Бібліографія».

Із листів В. Винниченка до Ю. Тищенко дізнаємося про труднощі суб'єктивного характеру, які виникли в редакції журналу «Дзвін» напередодні виходу першого числа. Оскільки В. Винниченко і Л. Юркевич, який фінансував журнал, перебували за кордоном і зв'язок з ними підтримувався листовно, то їх повідомили, що не будуть їм висилати матеріали для читання, щоб не затримувати справу. Це породило конфлікт. В. Винниченко писав: «Ні я, ні Левко [Юркевич. – **Н. М.**] редакторства не думали зрікатися. Навпаки, тільки цього хотіли й хочемо. Але ви ж самі нас одкинули, Муха написав нам, що ви всі одногосно постановили ніяких статтів нам не посилати (не тільки хроніка[ль]них), бо це дуже загайна історія і буде жувають справу. А раз так, то в чому ж наше редакторство? Розуміється, ми задумались. Наше природне бажання було стояти до діла якнайближче, допомогати йому якнайбільше, впливати на його напрям, а нас без всякої церемонії просто взяли та й «одставили». Та хай уже зі мною не церемонились, це річ зрозуміла. Але з Левком, який дає на справу матеріальні средства, який дає їй життя, не можна було так поводитись».

«Муха мене просто дивує, – продовжував В. Винниченко. – Він склада всю вину на нас і каже, що ми зрікаємось. Ну, скажіть, будь ласка, що я можу сказати, коли мені кажуть, що ні одної статті не пришлють, що числа укладатимуться без мене, що зібрання співробітників щось там одногосно постановило і що я не маю ніякої змоги брати ближчу участь. Що мені лишається сказати? Звичайно, я кажу: як не будете присилать, то й не присилайте, як одставляєте од редакторства, так одставляйте. Брати участь як звичайний співробітник я буду; присилатиму свої роботи якомога частіше; буду піддержувать всім, чим зможу, – та й уже. Не образився, не обидився, а що неприємно і досадно, то теж правда, бо зовсім не так уявлялась мені моя участь у нашому журналі, про який я вже літ п'ять мрію. І знов кажу, якщо, справді, не можна прислати, то хай іде діло без нас, аби йшло. – Пише Муха: присилайте Ваш матеріал. Як чого не вистачить, я додаю. Що додаю? Адаже не можна робить на галай-на-балай. Чи є белетристика? Хто її редагує? До кого писалося? Хто одповів? Хто що прислав?

Я розумію, що Вам там буде досада на нас, що час іде, що ми запізнюємось. Але ми, не вияснивши справи, не могли щось рішити. Та й матеріалу у нас ніякого нема. Я не тільки нічого не зібрав, а й сам не написав».

Про себе В. Винниченко зазначав, що йому навіть добре від того, що не буде мати обов'язків читати статті, листуватися, бо дуже зайнятий написанням великого роману і стомився. «Але з погляду самого діла думаю, – продовжував він, – що вам не слід нас одставлять, особливо Левка. Який би ангол чоловік не був, але коли він дає на якусь справу грошей, то завжди хоче, щоб вона йшла так, як він думає треба їй

йти, завжди йому хочеться брати в ній ближчу участь. Я навіть дивуюсь, як ви могли одногосно ухвалити таку річ, щоб брати у чоловіка гроші, а його самого до справи не підпускати, не розумію». В. Винниченко запитував: «А коли ж може вийти перше число «Дзвону»? Що є у Вас з белетристичного матеріалу? Може Коцюбинський дав або дасть, то я б не спішив з своїм?»¹⁰⁸

Новий журнал був прихильно зустрінутий читачами, про що також свідчать епістолярні джерела. Так, Христя Алчевська в листі до Ю. Тищенка від 21 березня 1913 р. писала, що висилає для «Дзвону» три поезії, оформила через книгарню на нього передплату і додавала: «Він робить приємне, свіже, працьовите вражіння. Дай Боже, щоб істнував!» І просила написати: «Чи став він так, що вдержить себе на рівних ногах?»¹⁰⁹

А В. Левинський писав з Відня 3 квітня 1913 р.: «2 ч[исло] Дз[вону] гарне. Як мені пишуть з Галичини, Дзвін скрізь дуже подобається»¹¹⁰.

Листування В. Левинського з Ю. Тищенком містить чимало інформації про «технологію» підготовки видавництвом праць до друку в умовах, коли частина авторів перебувала за кордоном і спілкування з ними відбувалося листовно. Так, надсилаючи рукопис своєї брошури, В. Левинський писав Ю. Тищенкові 3 квітня 1913 р. з Відня: «Я пішов за Вашою порадою і дав наголовок для брошури, котра розрослася просто в книжку – «З українського робітничого руху в Галичині». Прошу Вас отже ще раз виправити з ласки своєї всі нецензурні місця, а також й правопис, коли вважаєте за відповідне – я держусь правописі ЛНВ»¹¹¹. Він просив також пояснити термінологію й незрозумілі для читачів слова, виписати їх і подати в кінці книжки. Висловлював свої пропозиції стосовно технічного боку видання (формат, папір, наклад). «Про гонорар буду з Вами говорити тільки тоді, коли розпродаж покриє кошти видавництва»¹¹².

Інформативним є листування цих співробітників «Дзвону» й того періоду, коли Ю. Тищенко в кінці 1913 р. через загрозу арешту змушений був тікати з Києва і виїхати за кордон, а В. Левинський переїхав до Києва і став редактором «Дзвону». До речі, з листа В. Левинського від 23-29 січня 1914 р. дізнаємося про те, як відреагували знайомі Ю. Тищенка на його несподіваний від'їзд, як коментували цю подію. В цьому ж листі міститься й цікава інформація про те, як вирішувалося питання про керівництво видавництвом після від'їзду Ю. Тищенка. У листі В. Левинського читаємо: «Пишеш мені про Ваше спільне рішення, аби я прийняв, як ти кажеш, «стерно» вид[авництва] «Дзвін». Колись я з тобою про се мимоходом говорив. Я сказав навіть, що в крайнім випадку не можу не відказатись. А тепер мушу свої слова дещо змінити». Він пояснював, що не може взяти на себе «стерно» цілком, бо йому відомо з уст С. Черкасенка, що Ю. Тищенко перед від'їздом домовлявся в справі видавництва з ним, «дав йому повноважність і просив все вести. А тепер всьо по просту відбираєш від нього і на мене переносиш. Так, Козлику¹¹³, – продовжував він, – з людьми, до котрих гарно ставишся, як в данім разі з Черк[асенком], поступати не можна». Він уважав, що передача йому всіх повноважень буде образою для Черкасенка і не міг цього допустити. Тому пропонував, щоб все – і матеріальну, і моральну сторону видавництва полишити Черкасенкові, а він готовий бути помічним. «Від помочі всякої я не ухиляюсь загалом, я можу давати для вид[авництва] стільки праці, скільки треба, але «стерна» прийняти під ніяким услівем не можу»¹¹⁴.

Схоже на те, що питання керівництва видавництвом було вирішене таким чином: 1 березня 1914 р. формально посаду редактора видавництва «Дзвін» зайняв С. Черкасенко (до нього цю посаду займали послідовно В. Товстоніс, Ф. Преподобний та І. Ващенко). Однак, на відміну від своїх попередників, С. Черкасенко був не лише формальним редактором журналу, але й одним з активних його авторів, а згодом почав відігравати помітну роль у діяльності всього видавничого товариства¹¹⁵. Фактичним же редактором журналу «Дзвін» (починаючи з четвертого числа) був В. Левинський.

З його листів до Ю. Тищенка видно, як нелегко було вести справу в умовах, коли не завжди можна було вчасно мати контакт із авторами, тим більше, що інколи листи вилучалися при обшуках. В одному з листів писав: «Тут був малий трус і догадуюсь, що листи переловлюють»¹¹⁶. Жалівся, що до Шевченківських празників зовсім немає

матеріалу, просив посприяти, щоб вчасно прислали свої матеріали Винниченко, Луначарський, Юркевич, а Винниченко й ті всі речі, які йому вислано на перегляд¹¹⁷. В іншому листі докоряв галицьким товаришам за те, що не пишуть до «Дзвону». «Чому Дор[ошенко] не пише на літ[ературно] крит[ичні] теми? Може дав би він рецензію на «Казку»¹¹⁸ Черкасенка до Дзвону. Вона потрібна, бо в 4 ч[ислі] «Сяйва» Степенко безграмотно «знищив» «Казку»¹¹⁹.

Як бачимо, епістолярні джерела містять інформацію про різні сторони діяльності видавництва «Дзвін» в початковий період його історії. Вони дають підставу для висновку, що його становлення відбувалося в два етапи. На першому, що розпочався в липні 1907 р., його організаторами були В. Винниченко, І. Личко та П. Понятенко, а діяльність обмежилася виданням першого збірника «Дзвін». Другий етап почався з переїздом до Києва в 1907 р. Ю. Тищенка, який, починаючи з 1909 р., став клопотатися про організацію власного видавництва, до якого мав намір залучити й В. Винниченка. Спочатку, мабуть, не йшлося про його зв'язок з «Дзвоном» 1907 р., бо обговорювалася навіть інша назва видавництва («Кресало»). Ймовірно, що на зустрічі В. Винниченка з Ю. Тищенком улітку 1911 р., про яку останній пише в спогадах, було вирішено організувати видавництво, засновниками якого стали В. Винниченко, Ю. Тищенко та Л. Юркевич. Узгодили назву – «Дзвін», чим фактично визнали своє видавництво правонаступником «Дзвону» 1907 р. І це було логічно, адже В. Винниченко, для публікації творів якого насамперед і створювалося видавництво, був тією ланкою, яка зв'язувала обидва «Дзвони». Підтвердженням того, що видавництво, яке почало діяти в 1911 р., визнавало свій зв'язок з «Дзвоном» 1907 р., була публікація в газеті «Рада» в травні 1912 р. реклами книг видавництва «Дзвін», яка починалася: «1) «Дзвін» збірник І», і містила всі твори, які вийшли у видавництві або друкувалися на той час. Виходом у світ в 1913 р. журналу з однойменною назвою завершувався етап становлення видавництва «Дзвін».

1. *Панченко В. Є.* Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості: Книга розвідок та мандрівок. – К.: Твім інтер, 2004. – С. 54 – 55, 74 – 78, 153 – 156 та ін.

2. *Антолюк Н.* Тищенко Юрій // Українська журналістика в іменах: Матер. до енциклопедичного словника / За ред. М. М. Романюка. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 221 – 222; *Погребенник Ф.* Тищенко Юрій // Українські письменники діаспори: Матер. до біобібліографічного словника / Відп. ред. В. Кононенко. – К., 2007. – Ч. 2 (Л-Я). – С. 197 – 199; *Мельник О.* Щоденник Юрія Тищенка (Сірого) (1919 – 1924 роки) // Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип.12. – К., 2007. – С. 596 – 598; *ї ж.* Михайло Грушевський та Юрій Тищенко: розмова упродовж двох десятиліть / Листування Михайла Грушевського. Т. 6: Листування Михайла Грушевського та Юрія Тищенка / Упоряд. О. Мельник; ред. Л. Винар, І. Гирич. – Київ-Нью-Йорк: УІТ, 2012. – С.23 – 29.

3. *Білоцерківська Г., Гальчук Л.* Діяльність видавництва «Дзвін» // Бібліотечний вісник. – 1996. – № 3. – С. 23 – 26.

4. *Мельник О.* Видавниче товариство «Дзвін»: між Києвом та Віднем / Київ і кияни. Матеріали щорічної науково-практичної конференції. – К.: Вид-во «Кий», 2007. – С. 137 – 159.

5. *Ткаченко І.* Видавничий аспект листування В. Винниченка та Ю. Сірого // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (літературознавство, мовознавство). Вип. 62. – Кіровоград, 2005. – С. 183–189; *Сахно І.* Відображення громадсько-політичної діяльності В. Винниченка в його листуванні з Ю. Тищенком (Сірим) / Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка (до 125-річчя від дня народження). – К., 2006. – С. 236–244; *Миронець Н. І.* Питання розвитку української культури в листуванні Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським та Юрієм Тищенком (Сірим) (1908 – 1913 роки) / Національна та історична пам'ять. Політика пам'яті у культурному просторі: Зб. наук. праць. – Вип. 8. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 156 – 166.

6. Сторінки співпраці Лесі Українки з «Літературно-науковим вісником» / Вступ, підготовка текстів і примітки Р. П. Радишевського // Слово і час. – 1991. – № 2. – С. 14 – 20, № 3. – С. 24 – 27.
7. *Миронець Н.* Листи Володимира Винниченка до Юрія Тищенка (Сірого) (1919 – 1920 роки) // Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип.12. – К., 2007. – С. 571 – 590.
8. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Том 2. Перевидання в Україні. – Львів, 1993. – С. 507.
9. *Антонюк Н.* Тищенко Юрій // Українська журналістика в іменах. – Вип. 2. – С. 221.
10. Див.: інформаційний ресурс: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%BE_%C2%AB%D0%94%D0%B7%D0%B2%D1%96%D0%BD%C2%BB
11. Див.: *Мельник О.* Видавниче товариство «Дзвін»: між Києвом та Віднем. – С. 152 – 153.
12. *Панченко В. Є.* Згад. праця. – С.55.
13. Цит. за: *Панченко В. Є.* Згад. праця. – С.54.
14. Листи до Михайла Коцюбинського / Упор. та коментарі В. Мазного, вступ. ст. В. Шевчука. – К.: Українські пропілеї, 2002. – Т. 1. – С. 109.
15. Там само. – С. 110 – 111.
16. Цит. за: *Панченко В. Є.* Згад. праця. – С. 154.
17. Листування Михайла Грушевського. Т. 4: Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори / Упоряд.: С. Панькова, В. Пришляк; ред. Л. Винар, П. Сохань, І. Гирич. – Київ–Нью-Йорк: УІТ, ВД «Простір». – С. 112.
18. Там само. – С. 113.
19. Там само. – С. 105.
20. *Є. Чикаленко, В. Винниченко.* Листування. 1902 – 1929 роки / Упоряд. та вст. ст. Н. Миронець. – К.: Темпора, 2010. – С. 53.
21. Див.: Там само. – С. 437.
22. Листування Михайла Грушевського. Т. 4: Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори. – С. 112 – 113.
23. Див.: *Мельник О.* Видавниче товариство «Дзвін»: між Києвом та Віднем. – С. 143.
24. *Сірий Юрій.* Із спогадів про українські видавництва. – Авгсбург: Накладом товариства Прихильників УВАН, 1949. – С. 9.
25. Див.: Там само.
26. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1823. – Оп.1. – Спр. 36. – Арк. 72-73зв.
27. Там само. – Арк. 77-78.
28. Там само. – Арк. 11-14.
29. Там само. – Арк. 89-89зв.
30. Там само. – Арк. 24-25зв.
31. Там само. – Арк. 28-29зв.
32. Там само. – Арк. 30-31.
33. Там само. – Арк. 34-35зв.
34. Там само. Арк. 36-37зв.
35. Там само.
36. Там само. – Арк. 6-7зв.
37. Там само. – Арк. 43-44зв.
38. Там само. – Арк. 93-94зв.
- 35 Там само. – Арк. 45-46зв.
39. Там само. – Арк. 87-88зв.
40. Там само. – Арк. 6-7зв., Арк. 87-88зв.
41. Сторінки співпраці Лесі Українки з «Літературно-науковим вісником» // Слово і час. – 1991. – № 3. – С. 25.

42. ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 37. – Арк. 99 зв.
43. Там само. – Арк. 119 – 119 зв.
44. ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп.1. – Спр. 36. – Арк. 45-46зв.
45. Там само. – Арк. 79-80зв.
46. Там само. – Арк. 60-60зв.
47. Там само. – Арк. 63-64зв.
48. Там само. – Арк. 79-80зв.
49. Там само. – Арк. 87-88зв.
50. Там само. – Ф. 3803. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 29 – 29 зв.
51. Там само. Ф. 1823. – Оп.1. – Спр. 36. – Арк. 87 – 88 зв.
52. Там само. – Арк. 85-86зв.
53. Там само. – Арк. 83-84зв.
54. Там само. – Арк. 81.
- 55 Слова, взяті у квадратні дужки, у публікації випущені (Див.: ЦДАВО України. – Ф. 4028. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк.42). Цитати тут подаємо за публікацією в журналі «Слово і час», у якій тексти відредаговані за сучасним правописом, що, на жаль, не оговорено упорядником.
- 56 Я чула, напр., про якісь заміри Садовського (прим. Лесі Українки. – **Н. М.**)
57. Сторінки співпраці Лесі Українки з «Літературно-науковим вісником» // Слово і час». – 1991. – № 3. – С. 25 – 26.
58. Там само. – С. 27.
59. ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп.1. – Спр. 36. – Арк. 21-21зв., 22 – 23, 28.
60. Там само. – Арк. 79-80зв.
61. Там само. – Арк. 60зв.
62. Там само. – Спр. 37, арк.. 159-160-а.
63. Там само. – Спр. 36. – Арк. 56-56зв.
64. Там само. – Арк. 75.
65. Там само. – Арк. 65..
66. Там само. – Арк. 66.
67. Там само. – Арк. 68-68зв.
68. *Сірий Ю.* Згад. праця. – С. 9.
69. Див.: *Січинський В.* Українські видавничі знаки // Наук. зб. в 30 річницю наукової праці проф., д-ра Івана Огієнка. – Варшава, 1937. – С. 147.
70. Рада. Газета політична, економічна та літературна. – Київ, 1912. – № 102, 5 травня. – С. 4; № 103, 6 травня. – С. 1.
71. ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп.1. – Спр. 36. – Арк. 63-64зв.
72. Там само. – Арк. 103-103зв.
73. Там само. – Арк. 75-75зв.
74. Листування Михайла Грушевського. Т. 6: Листування Михайла Грушевського та Юрія Тищенка. – С. 289. Рецензію на I том творів Лесі Українки написав М. Євшан (ЛНВ. – 1911. – Т. 56. – С. 611 – 614).
75. Цит. за: *Панченко В.* Згад. праця. – С. 154.
76. Листи до Михайла Коцюбинського. – Т. I. – С. 116.
77. Там само. – С. 114.
78. Там само. – С. 120.
79. Там само. – С. 123.
80. ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп.1. – Спр. 36. – Арк. 89-89зв..
81. Там само. – Арк.91-92.
82. Там само. – Арк. 6-7зв.
83. Там само. – Арк. 50.
84. Там само. – Арк. 52-53.
85. Там само. – Арк. 85-86.
86. Там само.
87. Сторінки співпраці Лесі Українки з «Літературно-науковим вісником» // Слово і час. – 1991. – № 2. – С. 18.

88. ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 81-82зв.
89. ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп. 1. – Спр. 37. – Арк. 106 – 107.
90. Там само. – Арк. 110.
91. Там само – Арк. 113 зв.
92. Листи до Михайла Коцюбинського. – Т. I. – С. 134.
93. Там само. – С. 135.
94. ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп.1. – Спр. 36. – Арк.62-62зв..
95. Там само. – Арк. 79-80 зв.
96. Там само. – Арк. 54-56 зв.
97. Там само.
98. Рада. – 1912.- № 103, 6 травня. – С. 1.
99. Листи до Михайла Коцюбинського. – Т. I. – С. 140.
100. Листи до Михайла Коцюбинського. – Т. I. – С. 125.
101. Див.: Там само. – С. 126.
102. Там само. – С. 127.
103. Там само. – С. 128.
104. ЦДАВО України. – Ф. 1823. – Оп.1. – Спр. 36. – Арк. 83-84зв.
105. Там само. – Арк. 81-82зв.
106. Цит. за: *Мельник О.* Видавниче товариство «Дзвін»: між Києвом та Віднем. – С. 147.
107. Там само.
108. ЦДАВО України. – Ф. 3803. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 28-29 зв.
109. Там само. – Спр. 45. – Арк. 1.
110. Там само. – Спр. 51. – Арк. 2.
111. Там само. – Арк. 1.
112. Там само. – Арк. 1 зв. – 2.
113. Козликом у колі друзів називали Ю. Тищенка (Сірого), який і сам під листами, зокрема до В. Винниченка, часто підписувався: Козлик, Сіренький Козлик і т.п.
114. ЦДАВО України. – Ф. 3803. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 5 – 5 зв.
115. Див.: *Мельник О.* Видавниче товариство «Дзвін»: між Києвом та Віднем. – С. 147 – 148.
116. ЦДАВО України. – Ф. 3803. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 6.
117. Там само. – Арк. 6-6 зв.
118. Йдеться про п'єсу С. Черкасенка «Казка старого млина».
119. ЦДАВО України. – Ф. 3803. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 9 зв.

В статтє, на основе писем В. Винниченко, В. Левинського, Леси Украинки, Ю. Тищенко, Л. Юркевича и других освещается процесс основания и деятельность издательства «Дзвін» в 1907–1916 гг. Уточнена хронология и имена основателей на разных этапах его становления.

Ключевые слова: эпистолярные источники, В. Винниченко, В. Левинский, Лесья Украинка, Ю. Тищенко, Л. Юркевич, издательство «Дзвін».

Myronets Nadiya. Epistolary sources about the formation and the beginning of activity of the publishing house «Dzvin» (1907–1916).

The process of formation and activity of the publishing house «Dzvin» in the 1907–1916 based on letters of V. Vynnychenko, V. Levynsky, Lesya Ukrainka, Y. Tyshchenko, L. Yrkevych are found out in the article. The chronology and names of the founders at various stages of its formation are refined.

Key words: V. Vynnychenko, V. Levynsky, Lesya Ukrainka, Y. Tyshchenko, L. Yrkevych, the publishing house «Dzvin».